

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д.н. Лазар Георгиев Копринаров,

Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград

Научна специалност: социална философия

Относно: дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“, Професионално направление – 2.3 Философия
Научна специалност – Социална философия

Автор на дисертационния труд: **Николай Ангелов Ценков**

Тема на дисертационния труд:

„Човекът-маса в съвременното общество - същност и последици”

Научен ръководител: доц. д-р Камен Лозев

Основание за представяне на рецензията: Заповед №1255/01.06.2021 на Ректора на ЮЗУ „Неофит Рилски“ за състава на научното жури. На първото заседание на научното жури, състояло се на 1 юни 2021 г., ми е възложено да напиша рецензия за горепосочения дисертационен труд.

1. Информация за дисертанта

Николай Ценков е успешен във впечатляващо разнообразие от дейности. Магистър по право, той има дългогодишна юридическа и управленска практика, както и сериозно участие в неправителствения сектор. Притежава доказани литературни заложби. Публикувал е два сборника с разкази. За първата си книга („Човекът, който продаде морето“, изд. „Колибри“, 2019) е отличен с наградата за проза на Националния конкурс за дебютна литература „Южна пролет” (2020). „Жираф в чашата“ е неговият втори сборник с разкази, издаден от същото издателство през 2021 г.

През м. март 2018 г. Николай Ценков е приет като редовен докторант и се обучава по докторска програма „Социална философия“ към катедра „Философски и политически науки“ във Философски факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски“. Обучението е осъществено под научното ръководство на доц. д-р Камен Лозев. Н. Ценков е отчислен на 09.03.2021 г. с право на защита. На 27.05.2021 г. дисертационният труд е обсъден от членовете на катедра „Философски и политически науки” и е предложен за защита.

2. Обща характеристика на представения дисертационен труд

2.1. Актуалност на темата

Темата на дисертацията на Николай Ценков – за масификацията на съвременното общество, за неотстъпчивите фактори, които я правят сякаш неизбежна, за фигурите на нейните прояви, както и за това дали е възможна и дали би могла да бъде успешна някаква съпротива срещу човешкото уеднаквяване и „втълпяване“ – е тема, която е безспорно актуална. Нещо повече, тази тема е не само актуална, но и с отчетлива перспектива. „Нашето време“ е, от една страна, безпрецедентен производител на блага, на висок жизнен стандарт, на несравним по мащабите си технологичен процес. От друга страна обаче то носи опасението, че сякаш безлимитно се уеднаквяваме, въпреки че ни се предлагат неограничени възможности за разнообразие. Как хората да се ангажират в обществото, без да се банализират, да живеят активно със, за, като другите, но същевременно да запазват себе си като незаменима другост, която не се „втълпява“, бягайки от своята свобода? На тези въпроси са търсели отговор едни от най-проницателните социални мислители от края на XIX век до днес. Обществената история обаче ще продължи да ни изненадва и поставя пред все нови предизвикателства за философското осмисляне на изострящата се драма между възможната свобода и неутолимата жажда за равенство, между благото на удобствата и банализирането на живота, между индивидуалността и прикрития зад много завеси диктат на мнозинството. Затова темата, която се третира в дисертационния труд на Н. Ценков, се очартава не само като актуална, но и като перспективна.

2.2. Обем, структура и стил на дисертационния текст

Дисертацията се състои от 286 стандартни машинописни страници. Структурата ѝ е балансирана, логически обвързана и добре обмислена. Изградена е от увод, три глави, заключение и списък на използваната литература. Авторът владее перото си – дисертацията е написана четивно, с ярко слово, с метафори и сравнения, но заедно с това е налице и прецизен език. Текстът удостоверява, че Н. Ценков умее да пише балансирано – между обективния анализ и патоса на личната убеденост.

2.3. Използвана научна литература

Библиографията е богата и разнообразна. Съдържа авторитетни изследвания на български, английски, немски, френски, полски език. Авторът е ползвал общо 164

литературни източници, от които половината са на български, а останалите на чужди езици.

Дисертацията показва, че зад нея стои начетен автор: автор, който задълбочено познава голяма част от меродавната библиография, която е посветена на дисертационната тема; автор, който не се „губи“ в обширната литература; автор, който е прецизен в проследяването на идеите на изследваните автори и обективен в оценяването им.

3. Съдържание на дисертационния труд

В **увода** се обосновава актуалността на темата и се очертават целите, задачите, предметът, (хипо)тезите и приносите, направени в дисертационния труд. Дисертантът определя като обект на изследването си типологията на съвременния човек-маса, разбран като социален и културен феномен. Той си поставя четири задачи: „1) Да се изложат в обобщен вид наличните изследвания относно антропологическите и аксиологическите концепции за масите; 2) Да се проследят емпиричните и теоретични примери от XX век и началото на XXI век, чрез които могат да се идентифицират нови аспекти и насоки в изследването на масите в съвременните условия; 3) Да се очертаят основните белези на масовия човек от предходното столетие и се поставят в сравнителна перспектива с тези на съвремието; 4) Да се очертаят и изследват някои от важните социални последици, настъпили в резултат на новата масификация в днешните общества.“

Дисертантът формулира три (хипо)тези, които цели да докаже. Първата гласи, че въпреки дистанцията на времето съществуват не само различия, но и същностни сходства между чертите на човека-маса от първата половина на миналия век и облика му в съвременния постмодерен свят. Във втората (хипо)теза е предвидено да се докаже, че съвременните общества са белязани от социални процеси и явления, характерни за възхода на човека-маса още в предишния век, в които са заложили тенденции към естатизъм, авторитаризъм и „дехуманизация“ на изкуството. Третата (хипо)теза е ориентирана към доказване на визията, че в съвременните общества се осъществява преход от „бунт на масите“ към „триумф на масите“.

Прочитът на дисертацията показва, че авторът ориентира изследването си в две перспективи. В едната от тях (глава Първа и глава Втора на дисертационния труд) се прави ретроспективен обзор и анализ, като се проследява процесуалното и

концептуално развитие на теориите за тълпите и „човека-маса“. В другата перспектива (глава Трета) се предлага анализ на функционирането на този човешки тип в „нашето време“. Дисертацията е скептично размишление за антропологическите, социални и културни заплахи, заложиени в т.н. пост-модерно общество.

Първата глава е посветена на някои от основните („класически“) психологически и антропологически интерпретации на масите. Дисертантът разглежда последователно и в сравнителен план доктрините на Густав Льобон, Габриел Тард, Зигмунд Фройд и Елиас Канети.

Следвайки изследванията на авторитетния социален психолог Серж Московичи, авторът на дисертационния труд описва подробно и точно психологическите механизми, превръщащи човешката група в тълпа (Льобон) или в „публика“ (Тард). Н. Ценков смята, че Тард е очертал много от белезите на т.н. „масова култура“, макар по негово време все още да не са съществували съвременните масмедии. Анализирайки заслугите на З. Фройд за изясняване феномена на масификацията, Н. Ценков изтъква постановката на виенския психоаналитик, че „в морфологията на масите *връзката с водач* има далеч по-съществено значение, отколкото връзката между отделните индивиди в тълпата“. В дисертацията се прави задълбочен анализ на теорията на Канети за масите и властта. Вниманието към този автор е насочено в няколко посоки: изясняват се общите черти на масите, техните разновидности и природните символи на масите. Дисертантът изтъква важна разграничителна черта между психологическите теории за масите и визията на Канети, според когото „масовидното“ в човека е резултат и проява на антропологически константи в човешката природа. Авторът справедливо установява, че във визията на Канети „всеки човек има потенциал и нужда да става периодично *невидим*, да се усети освободен от отговорността да бъде себе си, да се потопи и отдъхне в анонимността на масата“.

В тази част на дисертационния труд Н. Ценков демонстрира успешно уменията си за сравнителен анализ. Като съпоставя идеите на Льобон, Тард, Фройд и Канети, той откроява както сходствата, така и различията между тези класици на психологическия и антропологическия подход към масификацията.

Втората глава на дисертационния труд разглежда различни аксиологически концепции за „човека-в-масата“ (Ортега-и-Гасет, Арендт, Фром, Маркузе, Хоркхаймер, Адорно). Дисертантът разграничава психологическите и антропологически концепции,

от една страна, и аксиологическите концепции, от друга, като подчертава, че при вторите се осъществява пренасяне на фокуса от психиката към нравите; от колективно онаследеното към културо-поведенческото начало в човешкото поведение.

Н. Ценков се спира подробно на доктрината за „човека-маса“, разработена от Ортега-и-Гасет. Това всъщност е доктрината, която той приема за парадигмална в разбирането на масификацията и неомасификацията. Като обобщава идеите на испанския философ, дисертантът фиксира три устойчиви и определящи характеристики на „човека-маса“: той е човешки тип, който възприема живота като „подарен и лесен“; склонен е да приема своя морален и интелектуален облик като меродавен, заради което е с готовност да разрушава различието; намесва се навсякъде и във всичко по правилата на „прякото действие“, т.е. като елиминира посредническата роля на социалните институции.

Важен тематичен възел в тази част на дисертацията е анализът на учението на Х. Арндт за „човека-маса“. В тази перспектива се разкриват две измерения на социално-политическата роля на масите – като предпоставка за възхода на тоталитарните движения и като неизменно условие за тоталитарното управление. Човекът-маса се разглежда като неизменна част от онези обществени предпоставки, които са в основата и правят възможно тоталитарното движение.

Проследени са също така идеите за социалната масификация, разработвани от неомарксисти като Фром, Хоркхаймер, Маркузе, Адорно. Според автора на дисертацията Фром третира масификацията като проява на самоналожено „бягство от свободата“ на модерния човек. Анализирани са социално-психологическите аномалии на „бягащия от свободата си човек“: егоизмът, садизмът, мазохизмът, автоматичното подчинение и деструктивността. Изследвайки произведението на Х. Маркузе „Едноизмерният човек“, Н. Ценков извежда основната теза на автора: индустриалното общество е среда, в която хората се обезличават, разпознавайки себе си в своите стоки, в измеренията на потреблението. При прочита си на „Диалектика на Просвещението“ дисертантът обръща внимание на концепта на Хоркхаймер и Адорно, че в условията на късния капитализъм се оформя нова, едноизмерна култура – култура на непосредствените резултати, на бързите и преки, но нетрайни стойности. Идеалът на *знаещия* се заменен от този на *имащия* човек.

В **Трета глава** се разглеждат основанията и проявите на човека-маса в нашето съвремие. Текстът е фокусиран върху функциите на човека-маса в икономиката, в

политическата сфера, както и в информационната и културна среда. Дисертантът преоткрива – макар и във видоизменени форми – хуманитарно-антропологическите дефицити на масификацията, разкрити най-напред от класиците в изследванията на човека-маса. Томас Мермал, един от най-авторитетните американски изследователи на философията на Ортега-и-Гасет, казва по повод 70-годишнината на „Бунтът на масите“: „Пророчеството на Ортега за масите е изпълнено“. Дисертантът по свой път стига до подобна позиция.

Разглеждайки икономическата динамика в съвременното общество като особено благодатна за социалната масификация, Ценков прави няколко извода. Първият касае покоряващия възход на масите. Дисертантът пише: „Масовото производство и лесният достъп до материални блага, като заличават границите между социалните групи, налагат своеобразен постулат: *маси всъщност няма, защото всички са маса.*“ Вторият извод е, че гигантският размер на потребителството води до ерозия на идентичността на съвременния човек. Според дисертантът съвременното ненаситно потребление е не само и толкова задоволяване на някакви материални потребности, колкото представлява символна демонстрация на възможностите „да придобиваш“. Това потребление е представяне пред Другите не на самия себе си, а на онова, което можеш да си позволиш да притежаваш. Кое е сигурен знак за ескалираща ерозия на човешката същина.

Дисертантът обръща внимание на няколко ефекта от неомасификацията в политическата среда. Той защитава гледището, че „триумфът на масите“ благоприятства тенденциите към етатизъм, авторитаризъм, популизъм. Вярно е наблюдението му, че легитимната грижа за по-слабия лесно се трансформира в патерналистична държавност, в етатизъм, а управлението на мнозинството – в тирания над индивида, в антилиберализъм, в популизъм. Отправено е и предупреждението, че отворените общества, в които е налице триумфиращата масификация, са заредени с риск от саморазрушение.

В края на дисертацията се разглеждат няколко радикални трансформации в информационната и културната среда на масовите общества. Авторът очертава три такива промени, оценени от него като „деформации“ в нормалното битие на общуването и културните йерархии: „универсалното мълчание“, „културата на лъжата“ и „културата на колажа“. За да обясни разбирането си за наличието на „универсално

мълчание“ на фона на свръхизобилието от комуникации, Н. Ценков отбелязва, че тази комуникация не е автентична „поради липсата на усилие от страна на човека-маса да съблюдава критерий за истинност, различен от субективното му желание за това, което иска да чуе“. Друго изражение на този феномен е „културата на лъжата“. Според дисертанта в съвременното общество е наложена толкова силна релативизация на истината, че всичко може да придобие видимостта на истина, от което следва, че нищо не е истина. В този контекст Н. Ценков прави предизвикателния извод: „Пост-истината е пред-фашизъм“. Според дисертанта е налице и трета деформация в условията на неомасификацията, определена от него като „култура на колажа“. В нейните рамки се обезценява новаторството, оригиналността, уникалността. В обществената среда, обладана от човека-маса, културната дейност се мисли като комбиниране и сглобяване на вече налични мотиви, фрагменти, образи и идеи, но не и като обновяващо творчество. Анализирайки „културата на колажа“, Н. Ценков демонстрира широки познания за някои тенденции в културата на пост-модерността.

2. Публикации по темата на дисертацията

Н. Ценков има шест публикации по темата на дисертацията, направени в академични и рецензирани списания. Три от тях са на английски език и са публикувани в международни издания.

Основните идеи на дисертацията са апробирани чрез участия в три международни академични конференции. Дисертантът е защитавал някои от представените в дисертацията становища на научни семинари на катедра „Философски и политически науки“.

3. Съдържание на автореферата и самооценката на научните приноси

Авторефератът се състои от 26 страници. Той възпроизвежда по адекватен начин съдържанието на дисертацията, основните тези и направените изводи. В него по коректен начин са посочени приносните моменти на дисертационното изследване.

4. Оценка на получените научни резултати, критични бележки и препоръки

Смятам, че дисертационният труд свидетелства за ерудираност на автора, богат е на точни теоретични наблюдения и съдържа перспективни идеи. От тази гледна точка заслужава да бъде публикуван като монография. Но тъкмо в тази перспектива ще направя няколко критични бележки и препоръки:

Първо. Бъдещата книга би спечелила, ако в ретроактивния обзор и анализ бъдат прибавени няколко меродавни за темата класически автори. Би било озадачаващо, ако в бъдещата книга липсват Ницше, Шпенглер или Хайдегер. Ницше, който в много отношения е идейният баща на „бунта срещу масите“. Шпенглер, който открива генезиса на тълпата в прехода от органичното селско начало към изкуствеността на мегаполисите, превръщащи хората в универсален безличен социум, в безформена тълпа. Хайдегер, в чиято философия един от лайтмотивите е плъзгането към анонимността.

Второ. В увода на дисертацията Н. Ценков определя съвременния човек-маса като „човек без качества“, доколкото и защото се стреми „да бъде просто функция на социума“. Използваният „етикет“ на човека-маса отвежда с неизбежност към „Човекът без качества“, онзи гигантски роман на Роберт Музил, който с основание е смятан за емблема на прозата на XX век. Но смисълът, който влага Музил, никак не съвпада с онова, което в случая има предвид Н. Ценков. Обратно, ако „човекът без качества“ се обозначава в дисертацията като безличие, доволно от реалността на себе си, при Музил „човекът без качества“ се мисли като персоната, която поставя възможното над реалното. Както самият Музил го определя, „човекът без качества“ „не се бои от реалността, а подхожда към нея като към задача и изобретение“. В този контекст ми се струва, че е проблемно в дисертацията да се използва наложеното от Музил понятия със смисъл, който е противоположен на неговия „първо-автор“.

Трето. Ортегианската философия на „човека-маса“ заема привилегировано място в дисертационния текст. Доминанцията на Ортега-и-Гасет има своята проекция дори в заглавието на дисертацията. Авторът познава добре произведенията на испанския мислител в тяхната съвкупност и ги използва не само там, където са пряк обект на анализа. Особено ценно е това, че Н. Ценков чете работите на Ортега като не-отминал текст, като философия, в която са вписани тенденции от бъдещето. Препоръчвам обаче при евентуалната допълнителната работа над дисертационния текст да не бъдат пренебрегвани две много важни „метафизически“ условия на ортегианското отхвърляне на „човека-маса“ – доктрините за обществото като властна мрежа от привички и за перспективизма като фундамент на човешката неповторимост и незаменимост. И в двата случая верността към себе си, спрямо която „човекът–маса“ извършва ежедневни предателства, означава непрестанна грижа и отговорност както към себе си, така и към Другите. Според доктрината на Ортега-и-Гасет за перспективизма всеки човек заема

свое, „безподобно“ място в битието, от което произтича, че животът му е незаменим, а неговата гледна точка към реалността – неповторима. Оттук следва: че плурализъмът, бидейки онтологически заложен чрез човешката неповторимост и незаменимост, е естественото състояние на обществото; че човекът, като носи отговорност за собствената си неповторимост, в същото време поема отговорност и пред другите хора, защото битието на всеки е богато посредством неповторимостта на всички. Тъкмо по силата на тази логика бунтът на Ортега-и-Гасет срещу човека-маса не е случаен, той е метафизически фундиран.

Четвърто. На места дисертантът проявява склонност да преувеличава тезите си, било за да ги направи по-видими, по-предизвикателни, било като изблик на някакво публицистично увлечение. Пример в това отношение е ефектното, но недостатъчно обосновано твърдение на Н. Ценков, че „пост-истината е пред-фашизъм“.

Пето. Представянето на т.н. „колажна култура“, направено с впечатляваща ерудиция и наблюдателност, се нуждае от известно прецизиране. Факт е, че в пост-модерността е налице мощна и усилваща се вълна на демонстрирана колажност. Но интертекстуалността – ретроспективните или диахронни препратки, преките или прикрити цитирания, меланхоличното или провокативно заимстване, пародията и т.н. – не е ново явление в културата. Творчеството никога не е било самотна, изолирана продуктивност. От подобна гледна точка това, което заслужава тревога, не е колажността, а съпровождащото я в постмодерността банализиране на творческото начало. След неофилията, така характерна за епохата на модерността, се отива към друга крайност – към безразличие, към обезценяване и опасно равнодушие към автентичното обновление на културата.

Заклучението на дисертацията свидетелства, че заявените в увода на дисертационния текст (хипо)тези са намерили своето доказателствено оправдание.

Заклучителна оценка

Авторът на оценявания дисертационен труд притежава широки теоретични знания, показва способности за самостоятелни научни изследвания, както и впечатляващи литературни умения. Дисертационният труд има качествата на оригинално изследване. Част от научните му резултати са с приносен характер. Като имам предвид посоченото, предлагам на уважаемите членове на научното жури да присъдят на Николай Ангелов

Ценков образователната и научна степен „доктор” по професионално направление 2.3. Философия, научна специалност Социална философия, област на висше образование 2. Хуманитарни науки.

5. Декларация

Долуподписаният проф. д.н. Лазар Копринаров декларирам: 1) че изпълнявам минималните национални изисквания за заемане на академичната длъжност „професор“; 2) че не съм свързано лице по смисъла на § 1, т.5 от Допълнителните разпоредби на ЗРАСРБ с дисертанта, както и че нямам частен интерес, който би могъл да влияе върху безприс

REVIEW

by Prof. DSc Lazar Georgiev Koprinarov,
South-West University "Neofit Rilski", Blagoevgrad

Scientific specialty: social philosophy

On: A Dissertation thesis for the award of educational and scientific degree "Doctor",
Professional field - 2.3 Philosophy
Scientific specialty - Social philosophy

Author of the dissertation: Nikolay Angelov Tsenkov

Topic of the dissertation:

"Man-mass in Contemporary Society - Essence and Consequences"

Scientific adviser: Assoc. Prof. Dr. Kamen Lozev

Grounds for submitting the review: Order №1255 / 01.06.2021 of the Rector of SWU "Neofit Rilski" for the composition of the scientific jury. At the first meeting of the scientific jury, held on June 1, 2021, I was assigned to write a review of the above mentioned dissertation.

1. Information about the dissertation

Nikolay Tsenkov is successful in an impressive variety of activities. Master of Law, he has many years of legal and managerial practice, as well as a serious involvement in the non-governmental sector. He has also proved his literary talents. He has published two collections of short stories. For his first book ("The Man Who Sold the Sea", published by "Kolibri", 2019) he was awarded the prose prize at the National Debut Literature Competition "Southern Spring" (2020). „Giraffe in the Cup“ is his second collection of short stories, published by the same publisher in 2021.

In March 2018, Nikolay Tsenkov was accepted as a full-time doctoral student and is studying under the doctoral program in Social Philosophy at the Department of Philosophical and Political Sciences at the Faculty of Philosophy of SWU "Neofit Rilski". The training was carried out under the scientific guidance of Assoc. Prof. Dr. Kamen Lozev. N. Tsenkov was discharged from the department on March 9, 2021 with the right to defend his thesis. On 27.05.2021 the dissertation was discussed by the members of the Department of Philosophical and Political Sciences and was proposed for defense.

2. General characteristics of the presented dissertation

2.1. Relevance of the topic

The topic of Nikolay Tsenkov's dissertation is the massification of modern society, the intransigent factors that make it seem inevitable, the figures of its manifestations, as well as whether it is at all possible and whether any resistance against human equalization and "inculcation" can be rendered: this is a topic that is undoubtedly relevant. Moreover, this topic is not only relevant, but also with a clear perspective. "Our time" is, on the one hand, an unprecedented producer of goods, of a high standard of living, of an incomparable technological process. On the other hand, however, it raises the fear that we seem to be unlimited in our equalization, even though we are offered unlimited opportunities for diversity. How can people engage in society without being trivialized, how can they live

actively with, for, like the others, and yet to preserve themselves as irreplaceable otherness which is "inculcated", escaping from their freedom? These questions have been answered by some of the most astute social thinkers from the late nineteenth century to the present day. However, social history will continue to surprise us and pose new challenges to the philosophical understanding of the escalating drama between possible freedom and the unquenchable thirst for equality, between the benefits of convenience and the triviality of life, between individuality and the dictates of the majority. Therefore, the topic, which is treated in the dissertation of N. Tsenkov, emerges not only as relevant but also as promising.

2.2. Volume, structure and style of the dissertation text

The dissertation consists of 286 standard typewritten pages. Its structure is balanced, logically connected and well thought out. It consists of an introduction, three chapters, a conclusion and a list of references. The author masters his pen - the dissertation is written legibly, with bright words, with metaphors and comparisons, and at the same time the language is precise. The text certifies that N. Tsenkov is able to write in a balanced way - between objective analysis and the pathos of personal conviction.

2.3. Used scientific literature

The bibliography is rich and varied. It contains authoritative research in Bulgarian, English, German, French, Polish. The author has used a total of 164 literary sources, half of which are in Bulgarian and the rest are in foreign languages.

The dissertation shows that behind it is a well-read author: an author who has a deep knowledge of a large part of the authoritative bibliography, which is dedicated to the dissertation topic; an author who is not "lost" in the extensive literature; an author who is precise in pursuing the ideas of the studied authors and objective in assessing them.

3. Content of the dissertation

The introduction substantiates the relevance of the topic and outlines the goals, objectives, subject, (hypo) theses and contributions made in the dissertation. Tsenkov defines as the object of his research the typology of the contemporary man-mass, understood as a social and cultural phenomenon. He sets himself four tasks: "1) To summarize the available research on anthropological and axiological concepts of the masses; 2) To trace the empirical and theoretical examples of the XX century and the beginning of the XXI century, through which new aspects and directions in the study of the masses under the contemporary conditions can be identified; 3) To outline the main features of the mass man from the previous century and put them in a comparative perspective with those of today; 4) To outline and study some of the important social consequences that have occurred as a result of the new massification in today's societies. "

The dissertation formulates three (hypo) theses that it aims to prove. The first one states that despite the distance of time, there are not only differences but also essential similarities between the features of the man-mass of the first half of the last century and his appearance in the contemporary postmodern world. The second (hypo) thesis is intended to prove that modern societies are marked by social processes and phenomena characteristic of the rise of the man-mass in the previous century, in which there are tendencies towards statism, authoritarianism and "dehumanization" of art. The third (hypo) thesis is oriented towards proving the vision that in modern societies there is a transition from "the revolt of the masses " to "the triumph of the masses".

The reading of the dissertation shows that the author orients his research in two perspectives. The first one (Chapter One and Chapter Two of the dissertation) displays a retrospective survey and analysis, tracing the procedural and conceptual development of the theories about crowds and "mass man". The other perspective (Chapter Three) offers an analysis of the functioning of this human type in "our time." The dissertation is a skeptical reflection on the anthropological, social and cultural threats posed in the so-called post-modern society.

The first chapter is devoted to some of the basic ("classical") psychological and anthropological interpretations of the masses. The dissertation examines the doctrines of Gustave Lebon, Gabriel Tarde, Sigmund Freud and Elias Canetti consistently and comparatively.

Following the research of the authoritative social psychologist Serge Moscovici, the author of the dissertation thesis describes in detail and accurately the psychological mechanisms which transform the human group into a crowd (Lebon) or into an "audience" (Tard). N. Tsenkov believes that Tard has outlined many of the features of the so-called "Mass culture", although in his time the modern mass media did not yet exist. Analyzing the merits of Z. Freud to clarify the phenomenon of massification, N. Tsenkov points out the statement of the Viennese psychoanalyst that "in the morphology of the masses the relationship with the leader is far more important than the relationship between individuals in the crowd." The dissertation makes an in - depth analysis of Canetti 's theory of mass and power. The attention to this author is directed in several directions: the general features of the masses, their varieties and the natural symbols of the masses are clarified. The dissertation emphasizes an important distinguishing feature between the psychological theories of the masses and Canetti's vision, according to which the "mass" in man is the result and manifestation of anthropological constants in human nature. The author rightly states that in Canetti's vision "everyone has the potential and need to become periodically *invisible*, to feel himself free from the responsibility of being themselves, to immerse themselves and relax in the anonymity of the mass."

In this part of the dissertation N. Tsenkov successfully demonstrates his skills for comparative analysis. Comparing the ideas of LeBron, Tarde, Freud and Canetti, he highlights both the similarities and differences between these classics of the psychological and anthropological approach to massification.

The second chapter of the dissertation deals with various axiological concepts of "man-in-the-mass" (Ortega y Gasset, Arendt, Fromm, Marcuse, Horkheimer, Adorno). The dissertation distinguishes between psychological and anthropological concepts, on the one hand, and axiological concepts, on the other, emphasizing that in the latter there is a transfer of focus from the psyche to morals; from the collectively inherited to the cultural-behavioral principle in human behavior.

N. Tsenkov dwells in detail on the doctrine of "man-mass", developed by Ortega y Gasset. This is, in fact, a doctrine that he considers paradigmatic in the understanding of massification and neo-massification. Summarizing the ideas of the Spanish philosopher, the dissertation fixes three stable and defining characteristics of the "mass man": he is a human type who perceives life as "gifted and easy"; tends to accept his moral and intellectual image as authoritative, which is why he is ready to destroy the difference; intervenes everywhere and in everything according to the rules of "direct action", i.e. by eliminating the mediating role of the social institutions.

An important thematic unit in this part of the dissertation thesis is the analysis of H. Arendt's doctrine of the "man-mass". In this perspective, two dimensions of the socio-political role of the masses are revealed - as a prerequisite for the rise of totalitarian movements and as an invariable condition for totalitarian rule. The man-mass is seen as an inalienable part of

those social preconditions which lay in the basis of the totalitarian movement and make its existence possible.

The ideas of social massification developed by neo-Marxists such as Fromm, Horkheimer, Marcuse, Adorno are also traced. According to the author of the dissertation, Fromm treats massification as a manifestation of the self-imposed "escape from freedom" of modern man. The socio-psychological anomalies of the "man escaping from his freedom" are analyzed: selfishness, sadism, masochism, automatic submission and destructiveness. Examining the work of H. Marcuse "The One-Dimensional Man", N. Tsenkov derives the main thesis of the author: industrial society is an environment in which people become depersonalized, recognizing themselves in their goods, in the dimensions of consumption. In his reading of *The Dialectic of the Enlightenment*, Tsenkov draws the attention to the concept of Horkheimer and Adorno that under the conditions of late capitalism a new, one-dimensional culture is formed - a culture of immediate results, of quick and direct but impermanent values. The ideal of the *knowledgeable* man replaced by that of the *possessing* man.

Chapter Three examines the foundations and manifestations of the mass-man in our time. The text focuses on the functions of the mass man in the economy, in the political sphere, as well as in the information and cultural environment. The dissertation rediscovers - albeit in modified forms - the humanitarian-anthropological deficits of massification, revealed for the first time by the classics in the study of man-mass. On the occasion of the 70th anniversary of the *Revolt of the Masses*, Thomas Mermal, one of America's most authoritative researchers of Ortega y Gasset's philosophy, said: "Ortega's prophecy about the masses has been fulfilled." The dissertation in its own way reaches a similar position.

Considering the economic dynamics in modern society as particularly beneficial for the social massification, Tsenkov draws several conclusions. The first one concerns the subduing rise of the masses. Tsenkov writes: "Mass production and easy access to material goods, by erasing the boundaries between social groups, impose a kind of postulate: there are actually no masses, because everyone is a mass." According to the dissertation thesis, modern insatiable consumption is not only the satisfaction of some material needs, but also a symbolic demonstration of the possibilities to "acquire". This consumption is a presentation to Others not of oneself, but of what you can afford to possess. Which is a steadfast sign of escalating erosion of the human essence.

The dissertation draws attention to several effects of neomassification in the political environment. Tsenkov defends the view that the "triumph of the masses" favors the tendencies towards statism, authoritarianism, populism. His observation is true that the legitimate concern for the weaker is easily transformed into a paternalistic state, into statism, and the rule of the majority into tyranny over the individual, into anti-liberalism, into populism. It has also been warned that open societies in which triumphant massification exists are fraught with a risk of self-destruction.

At the end of the dissertation, several radical transformations in the information and cultural environment of mass societies are discussed. The author outlines three such changes, which, in his assessment, are "deformations" in the normal existence of communication and cultural hierarchies: "universal silence", "culture of lies" and "culture of collage". To explain his understanding of the existence of "universal silence" against the background of the abundance of communications, N. Tsenkov notes that this communication is not authentic "due to the lack of effort on the part of the mass-man to observe a criterion of truth other than his subjective desire for what he wants to hear." Another expression of this phenomenon is the "culture of lies." According to the dissertation thesis, in modern society such a strong relativization of truth has been imposed that everything can acquire the appearance of truth, from which it follows that nothing is true. In this context, N. Tsenkov draws the challenging

conclusion: "Post-truth is pre-fascism." According to the dissertation, there is a third deformation vis-a-vis the conditions of neomassification, defined by Tsenkov as "collage culture". In the framework of the neomassification, innovation, originality, uniqueness are devalued. In the mass-possessed social environment, cultural activity is thought of as combining and assembling already existing motifs, fragments, images and ideas, but not as renewing creativity. Analyzing the "culture of collage", N. Tsenkov demonstrates extensive knowledge of some trends in the culture of post-modernity.

2. Publications on the topic of the dissertation

N. Tsenkov has six publications on the topic of the dissertation, made in academic and peer-reviewed journals. Three of them are in English and have been published in international journals.

The main ideas of the dissertation have been tested through participation in three international academic conferences. The dissertation has defended some of the opinions presented in the dissertation at scientific seminars of the Department of Philosophical and Political Sciences.

3. Content of the Abstract and the self-assessment of the scientific contributions

The Abstract consists of 26 pages. It adequately reproduces the content of the dissertation, the main theses and the conclusions reached. It correctly indicates the contributing moments of the dissertation research.

4. Evaluation of the obtained scientific results, critical remarks and recommendations

I believe that the dissertation thesis testifies to the erudition of the author, is rich in accurate theoretical observations and contains promising ideas. From this point of view it deserves to be published as a monograph. But it is in this perspective that I will make a few critical remarks and recommendations:

First. The future book would benefit if several authoritative classical authors were added to the retroactive review and analysis. It would be puzzling if Nietzsche, Spengler or Heidegger were missing from the future book. Nietzsche, who in many ways is the ideological father of the "revolt against the masses." Spengler, who discovered the genesis of the crowd in the transition from the organic rural origins to the artificiality of megacities, turning people into a universal impersonal society, into a formless crowd. Heidegger, in whose philosophy one of the leitmotifs is the slide into anonymity.

Second. In the introduction to the dissertation N. Tsenkov defines the modern man-mass as "a man without qualities", insofar as and because he strives to "be simply a function of society". The "label" of the man-mass used inevitably leads to *The Man Without Qualities*, the gigantic novel by Robert Musil which is rightly considered to be the emblem of the Twentieth-century prose. But the meaning that Musil puts in does not coincide at all with what N. Tsenkov means in this case. Conversely, if the "man without qualities" is referred to in the dissertation as impersonality, satisfied with the reality of himself, in Musil "the man without qualities" is thought of as the person who puts the possible above the real. As Musil himself defines it, "the man without qualities" "is not afraid of reality, but approaches it as a task and an invention." In this context, it seems to me that it is problematic in the dissertation to use the concepts imposed by Musil with a meaning that is opposite to the meaning given by the "first author".

Third. The Ortegian philosophy of the "mass-man" occupies a privileged place in the dissertation text. The dominance of Ortega y Gasset has its projection even in the title of the dissertation thesis. The author is well acquainted with the works of the Spanish thinker in their entirety and uses them not only where they are a direct object of analysis. It is especially valuable that N. Tsenkov reads the works of Ortega as a non-past text, as a philosophy in which trends from the future are inscribed. However, I recommend that in the event of additional work on the dissertation text, two very important "metaphysical" conditions of the Ortegian rejection of the "mass-man" be neglected - the doctrines of society as a power network of habits and of perspectivism as the foundation of human uniqueness and irreplaceability. In both cases, loyalty to oneself, to which the "mass-man" commits daily betrayals, means constant care and responsibility for both oneself and the Others. According to Ortega y Gasset's doctrine of perspectivism, each person occupies his own, "incomparable" place in existence, from which it follows that his life is irreplaceable and his view of reality is unique. It follows that pluralism, being ontologically embedded through human uniqueness and irreplaceability, is the natural state of society; that man, being responsible for his own uniqueness, at the same time takes responsibility for other people, because the existence of everyone is rich through the uniqueness of all. It is by this logic that Ortega y Gasset's revolt against the man-mass is not accidental, it is metaphysically grounded.

Fourth. In some places, the dissertation thesis tends to exaggerate its theses, either to make them more visible, more challenging, or as an outburst of some journalistic passion. An example in this respect is the effective but insufficiently substantiated statement of N. Tsenkov that "post-truth is pre-fascism".

Fifth. The presentation of the so-called "Collage culture", made with impressive erudition and observation, needs some refinement. The fact is that in post-modernity there is a powerful and intensifying wave of demonstrated collage. But intertextuality - retrospective or diachronic references, direct or covert citations, melancholic or provocative borrowing, parody, etc. - is not a new phenomenon in culture. Creativity has never been a lonely, isolated productivity. From such a point of view, what is alarming is not the collage, but the trivialization of the creative principle that accompanies it in postmodernity. After the neophilia, so characteristic of the age of modernity, we go to another extreme - to indifference, to devaluation and dangerous indifference to the authentic renewal of culture.

The **Conclusion** of the dissertation testifies that the (hypo) theses stated in the introduction of the dissertation text have found their evidentiary justification.

Final assessment

The author of the evaluated dissertation thesis has extensive theoretical knowledge, demonstrates abilities for independent research, as well as impressive literary skills. The dissertation has the qualities of original research. Some of the scientific results are of a contributing nature. Having in mind the above, I propose to the esteemed members of the scientific jury to award Nikolay Angelov Tsenkov the educational and scientific degree "Doctor" in the professional field 2.3. Philosophy, scientific specialty Social philosophy, field of higher education 2. Humanities.

5. Declaration

The undersigned Prof. DSc Lazar Koprinarov declare: 1) that I meet the minimum national requirements for holding the academic position of "professor"; 2) that I am not a related person within the meaning of § 1, item 5 of the Additional Provisions of the Law on

the Dissertation and that I have no private interest that could affect the impartial and objective performance of my work as a member of the jury under this procedure.

June 15, 2021

Reviewer:
Prof. DSc Lazar Koprinarov